
"Süni intellekt vergi hüququ kontekstində: Süni intellektdən vergi tutulması problemini necə həll etməli?"

Samin Hüseynov
Şövkət Abbasova

Samin Hüseynov Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin 2-ci kurs tələbəsidir.

Şövkət Abbasova Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin 2-ci kurs tələbəsidir.

Xülasə.

Texnoloji inkişafın məhsulu olan süni intellektin cəmiyyət həyatında rolu artdıqca dövlətlər iqtisadi və hüquqi tənzimləmə problemləri ilə üzləşirlər. Məqalədə məhz bu problemlərdən biri olan süni intellektin vergiyə cəlb olunması müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır. Eyni zamanda mövcud təkliflər, onların əleyhinə və lehinə olan arqumentlər müxtəlif mənbələrə istinad edilməklə qeyd olunmuşdur. Bununla yanaşı, dövlətlərin və beynəlxalq qurumların bu sahədə təcrübələri və atdığı addımlar tədqiq edilmişdir. Son olaraq, sözügedən sahədə verginin təyin olunmasının müvafiq çətinliklərindən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: Dördüncü sənaye inqilabı, Süni intellekt, Robot, Vergi hüququ, Hüquqi status, Avtomatlaşdırma vergisi.

GİRİŞ.

Elm və texnologiyanın inkişafı ötən əsrlər ərzində insanların həyat və fəaliyyətində inqilabi dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, insan əməyinin digər alternativlərlə əvəz olunması prosesi daha da sürətlənmiş, bu da dövlətlərin iqtisadiyyatı üçün təsirsiz ötürməmişdir. Buna görə də dövlətlər tərəfindən yeni iqtisadi və hüquqi tənzimləmənin həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdır.

Müasir dünyamızda baş verən texnoloji inkişaf Dördüncü sənaye inqilabı konsepsiyasının yaranmasına rəvac vermişdir. Dördüncü sənaye inqilabı yeni xüsusiyyətlərə sahib kiber-fiziki sistemlərin yaranması və inkişafı ilə səciyyələnən eradır. Bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan fiziki, rəqəmsal və bioloji yeniliklər bu prosesin dünyaya sürətli şəkildə nüfuz etməsinə təkan verir. Bunlar da özündə avtonom nəqliyyat vasitələri, üçölçülü çapetmə, qabaqcıl robot, süni intellekt, yeni materiallar, əşyaların interneti, enerji saxlanıcı, kvant hesablamaları, nanotexnologiya və genetik tənzimləmənin tətbiqini və inkişafını ehtiva edir. Şübhəsiz, adıçəkilən sahələrdə əldə oluncaq tərəqqi sosial, iqtisadi və siyasi aspektdən dəyişiklərə səbəb olacaq.

Dördüncü sənaye inqilabının ayrılmaz tərkib hissəsi olan, bütün dünya ictimaiyyətində xüsusi maraq oyadan süni intellekt və onunla əlaqədar məsələlər də hazırda əsas müzakirə obyektlərindən birinə çevrilmişdir. İnsan beyninin idrak və düşünmə kimi qabiliyyətlərinə sahib olan süni intellektin əmək bazarına təsir sürətinə müəyyən qədər nəzarət etmək, iqtisadi sahədə stabilliyi təmin etmək və baş verə biləcək mənfi iqtisadi halların qarşısını daha effektiv şəkildə almaq üçün yeni dövlət siyasətinə ehtiyac yaranmaqdadır. Belə dövlət siyasətinin vergi sahəsində hazırlanması və tətbiqi məsələləri də

aktualdır. Xüsusilə də, süni intellektin vergiyə cəlb olunması məsələsi hüquqi tənzimləmə və onun hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi problemini ortaya çıxarır. Onların insan müdaxiləsi olmadan fəaliyyətə başlama funksiyalarının təkmilləşməsi ölkələrin hazırkı hüquq sistemlərində mövcud olan müstəqil subyektlərlə eyniləşdirmə və ya yeni hüquqi status yaratmaqla bağlı arqumentlərin yaranmasına, həmçinin müxtəlif mütəxəssislər arasında fikir ayrılıqlarına səbəb olur.

1. Süni intellekt üzərinə vergi qoymağın əsasları

Vergi hüququnun süni intellektə tətbiq edilib-edilməyəcəyini müəyyən etməzdən əvvəl vergi anlayışının özünü başa düşmək daha məqsədəuyğun olar. Belə ki, 'vergi hüquqi məcburiyyət altında ödənilən, qanunvericilik səlahiyyəti çərçivəsində tətbiq edilən, hökumətin özü tərəfindən və ya ictimai xarakterli funksiyasını daşıyan qurum tərəfindən qiymətləndirilən və yığılan, ictimai məqsəd üçün nəzərdə tutulan ödənişdir'. [3] Ölkəmizin qanunvericiliyinə əsasən isə 'vergi-dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində, vergi məcəlləsindən başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir'. [4] Eyni zamanda qanunvericilikdə vergilərin müəyyən edilməsinin hüquqi əsasları da müəyyən edilmişdir, misal olaraq isə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalı olmaq, konstitusion hüquq və azadlıqların realizəsinə mane olmamaq kimi tələbləri göstərə bilərik. [5] Bu cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlər bir-birlərindən qanunvericilik və iqtisadi sistemlərinə görə fərqlənə bilərlər, bu isə onlara müəyyən bir ödənişi öz

yurisdiksiyasında vergi kimi tanıyıb-tanımamaq üçün nisbi sərbəstlik verir. [6] İndi isə əsas mövzumuza qayıdaraq süni intellekt və robototexnikanın vergiyə cəlb olunmasının nə dərəcədə vacib olduğunu araşdırma bilərik. Öncəliklə, süni intellekt üzərinə vergi qoymağın əsas məqsədlərini müəyyən etməliyik. Bu məsələyə iki aspektdən – iqtisadi və hüquqi aspektlərdən yanaşa bilərik. İqtisadi cəhətdən baxdıqda, avtomatlaşdırılma nəticəsində insan əməyinin tamamilə robot və ya digər növ süni intellektlə əvəz olunması riski var ki, bu da yüksək dərəcədə işsizliyə gətirib çıxara bilər. Bildiyimiz kimi, dövlət büdcəsinə formalaşdıran gəlirlərdən biri də vergidən əldə edilən vəsaitlərdir, robotlar işçiləri əvəz etdikdə isə dövlət büdcəsinə qatılan vergi vəsaitləri əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq. Buraya işsizliyə görə vətəndaşlara göstərilməli olan yardımını da əlavə etsək, avtomatlaşdırılmanın dövlət üçün nə dərəcədə böyük iqtisadi zərərə səbəb olacağını görə bilərik. Belə arzuolunmaz nəticələrin qarşısını almaq üçün isə süni intellektin vergiyə cəlb olunmasının zəruri olduğu düşünülür. Bu halda tətbiq ediləcək vergi "Piqu" vergisi adlandırılan, tütün, şəkər, karbon və digər bu kimi məhsullar üzərinə qoyularaq onların istehlakının azaldılmasını hədəfləmiş vergi növü ilə eyni məzmunu daşıyır. [7] Nəticə etibarilə, iqtisadi cəhətdən əsas məqsəd mümkün gəlir itkisinin qarşısını almaq və ya bu itkini kompensasiya etməkdir. Süni intellekt üzərinə vergi tətbiqinin məqsədlərini hüquqi cəhətdən müəyyənləşdirmək üçün isə hüquq tərəfindən nizamlana bilən məsələlərin əhatə dairəsini müəyyən etməliyik. Hüquq nəzəriyyəsinə də bildiyimiz kimi '...hüquq ancaq ictimai sahəyə və iki ya da daha çox insan arasında ixtilafın yarana biləcəyi məsələlərə müdaxilə edə bilər, yəni qanun vasitəsilə bir məsələnin tənzimlənməsinə ancaq o hallarda gedilməlidir ki, onun tənzimlənməməsi - ictimai qaydanın və başqalarının hüquqlarının pozulmasına

[3] Monica Bhandari. «Philosophical Foundations of Tax Law», Oxford, «Oxford University Press», 310 s. Səh. 9 (2017).

[4] Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, madd.11 (2000).

[5] Yenə orada, madd.3.

[6] Pasquale Pistone, Jennifer Roeleveld, Johann Hattingh, João F. P. Nogueira, Craig West. «Fundamentals of Taxation: An Introduction to Tax Policy, Tax Law and Tax Administration», Amsterdam, "IBFD", 176 s. Səh. 4 (2019).

[7] Xavier Oberson. "Taxing Robots: Helping the Economy to Adapt to the Use of Artificial Intelligence", Cheltenham, "Edward Elgar Publishing Limited", 187 s. Səh. 125-126 (2019).

gətirib çıxarsın'.[8] Burada aydınlaşdırmalı olduğumuz məsələ süni intellekt vergi sahəsində hər hansı bir hüquqi tənzimləmədən kənar saxlamağın ictimai münasibətlərin və ya başqalarının hüquqlarının pozulmasına səbəbiyyət verib-verməyəcəyidir. Nəzərə alsaq ki, süni intellektin tətbiqi qısa müddət üçün olsa belə, əmək bazarında haqsız rəqabətə və dövlət gəlirlərinin azalmasına rəvac verə bilər, vergi sahəsində hüquqi tənzimləmənin zəruri olduğunu vurğulaya bilərik.

2. Süni intellektdən vergi tutulması ilə bağlı təkliflər

Süni intellektin vergiyə cəlb olunması ilə bağlı təkliflər, əsasən, onun hüquqi statusu ilə əlaqədardır. Hüquqi status dedikdə hər hansı bir subyektin hüquq və azadlıqları, həmçinin vəzifələri nəzərdə tutulur. Müxtəlif məfhumların hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi tarixən aktual olmuşdur və bu zaman universal qayda tətbiq olunmamış, cəmiyyətin əxlaqi münasibəti, sosial reallıqlar və hüquqi münasiblik kimi amillərə əsaslanılmışdır.[9]

Hal-hazırda dünyada süni intellektin hüquqi statusu ilə bağlı irəli sürülən təkliflər bir neçə qrupa bölünür. Bu təkliflərin bir qismi süni intellektə müstəqil hüquqi status verməyib verginin onun sahibindən alınmasının lehinədir. Bəzi təkliflər isə süni intellektə fiziki və hüquqi şəxslərin statusunu verməyin və onların özündən müstəqil subyekt hesab edilərək vergi alınmasının tərəfdarıdır.

2.1. Süni intellektin sahibinin vergiyə cəlb olunması

Təkliflərdən birinin məzmunu ondan ibarətdir ki, süni intellekt vasitələrini əşya kimi dəyərləndirərək onun sahibindən əşya vergisi alınmalıdır. Dövlətlər sahibinin xüsusi sərvətini əks etdirdiyindən süni intellektin əşya kimi vergiyə cəlb olunmasını zəruri hesab edə bilər.[10] Fəqət gətdikcə yeni özəlliklər qazanan və insana məxsus xüsusiyyətləri əldə edərək onun yerini tutan bir cisimdən danışırıqsa, onları əşya vergisi ilə əlaqələndirmək fikri müasir texnoloji inkişafı ayaqlaşdırır.

Süni intellekt və robotların ənənəvi işçilərlə müqayisədə daha sürətli olması səbəbilə müəssisələrin istehsal gücü daha da artacaq, bu da öz növbəsində daha çox qazancın əldə olunmasını təmin edəcək.

Buna görə də bu müəssisələrin daha çox mənfəət vergisi ödəməsinə doğru hesab edənlər də var.[11]

Başqa bir versiya isə irəli sürür ki, işəgötürənlərdən avtomatlaşdırma vergisi (automation tax) alınmalıdır. Bu verginin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisənin dövlət büdcəsinə ödədiyi verginin miqdarı həmin müəssisədə işçilərin ixtisarı və robotlarla əvəz olunması səviyyəsi ilə düz mütənasib olmalıdır. Yəni müəssisələr nə qədər çox işçini robotlarla əvəz edib ixtisar edəcəksə, ona uyğun olaraq da daha çox vergi ödəməklə dövlət büdcəsinə töhfə verməlidir.[12] Microsoft şirkətinin yaradıcısı Bill Qeyts də müsahibələrinin birində hökumətlərin robot vergisi tətbiq etməsinin zəruriliyini vurğulamışdır.[13] Bu yolla hökumətlər müəssisələrdə daha çox insan işçilərin əməyindən istifadə edilməsi üçün stimula yarada bilərlər. Lakin bunu da nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, əgər hər hansı müəssisədən məhz işçiləri ixtisar etmə və avtomatlaşma səviyyəsinə görə vergi alınsa, bu zaman müəssisələr arasında əsaslı fərq qoyulacağından əmək bazarında haqsız rəqabətə yol açıla bilər.

[8] Fərhad Mehdiyev və Emin Quliyev. "Hüquq Nəzəriyyəsi", Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 432 s. Səh. 205-207 (2017).

[9] Filipe M. Alexandre, The Legal Status of Artificially Intelligent Robots, səh. 16-18 (2017).

[10] Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 129.

[11] Vikram Chand, Svetislav Kostić, Ariene Reis, Taxing Artificial Intelligence and Robots: Critical Assessment of Potential Policy Solutions and Recommendation for Alternative Approaches-Sovereign Measure: Education Taxes/Global Measure: Global Education Tax or Planetary Tax, World Tax Journal, səh. 731 (2020).

[12] Yenə orada, səh. 732.

[13] The robot that takes your job should pay taxes, says Bill Gates (2017), <https://qz.com/911968/bill-gates-the-robot-that-takes-your-job-should-pay-taxes> (son baxış 15 may 2023-cü il)

Digər tərəfdən isə müəssisələrdə hansı səviyyədə avtomatlaşma getdiyini və bu səbəblə ixtisarlara sayının müəyyən olunub ona uyğun verginin hesablanması vergi orqanları üçün inzibati xərclərin olduğu artmasına səbəb olmaqla hökumətlər üçün səmərəsiz olacaq.

Qeyd olunan təkliflərə oxşar baxışlar artıq müxtəlif siyasi agendalara salınmışdır. Belə ki, Kanadada “Green Party” lideri ixtisar olunan işçilərin ödədiyi gəlir vergisinə bərabər məbləğin müəssisələrdən tutulmasının vacib olduğunu bildirmişdir. [14]

2.2. Süni intellektin hüququn müstəqil subyekt sayılaraq vergiyə cəlb olunması

Süni intellekt artıq hüquqla nizamlanmalı olan bir çox münasibətin tərəfi kimi çıxış edir və şübhəsiz, bu münasibətlərin dairəsi zaman keçdikcə daha da genişlənəcək. Buna görə də bir qrup araşdırmaçılar, həmçinin təşkilatlar onun müstəqil subyekt olaraq qəbul edilməsinin və onların özündən vergi alınmasının hüquqi cəhətdən münasib olacağını iddia edirlər.

Robotlara müstəqil hüquqi status vermək üçün əsas arqumentlərdən biri onların getdikcə artan müstəqil fəaliyyətidir. Robotlar proqramlaşdırıldıqda insan müdaxiləsi olmadan verilənlər əsasında ətraf mühiti qavramağa, müəyyən qərarlar qəbul etməyə, təcrübə əsasında öyrənməyə və təkmilləşməyə qadirdirlər. Buna görə də süni intellektin də fiziki şəxsə mənsub hüquq və vəzifələrin verilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı fikirlər var. Elmi ədəbiyyatda fiziki şəxs dedikdə hüquq və vəzifələr daşıyan insan nəzərdə tutulur. [15]

Dövlətlərin qanunvericiliyində də yalnız insanlar fiziki şəxs kateqoriyasına aid edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə

əsasən, ‘fiziki şəxs hüquq münasibətlərində öz adından iştirak edən insan fərdidir. Bütün vətəndaşlar, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər fiziki şəxslərdir’.[16]

Süni intellekt nə qədər təkmilləşib insana məxsus qabiliyyətlər əldə etsə də, tam onunla eyniləşdirməyin məqbul olmadığını düşünürük. Səbəb isə süni intellektin insana məxsus bəzi bioloji və psixoloji xüsusiyyətləri əldə edə bilməsinin mümkünsüz olmasıdır. Belə ki, süni intellekt insana mənsub olan ruh, şüur, sərbəst iradə, hiss və emosiyalara sahib olmadığından onlar eyniləşdirilməməlidir. Bunlar insanı digər canlılardan fərqləndirən və onu xarakterizə edən əsas amillərdir və bunlara sahib olmayan bir məfhum insana məxsus hüquq və vəzifələri vermək heç də ağılabatan deyil. Süni intellektin şüura sahib olması məsələsi isə müəyyən qədər mübahisəlidir. O, müəyyən alqoritmlər və verilənlər əsasında sərbəst fəaliyyət göstərsə də və ya Turing testini [17] keçsə də, hələ insanın sahib olduğu şüur səviyyəsinə çatmadığını hesab edirik. Səudiyyə Ərəbistanı 2017-ci ildə Sofiya robotunu vətəndaşı elan etmişdi. Bu addımı atmaqda məqsəd diqqət mərkəzində olmaq və Səudiyyə Ərəbistanını yeniliklərə açıq olan dövlət kimi göstərməklə əlaqələndirilə bilər. [18] Lakin bu addımın özü bilavasitə ölkənin qanunvericiliyinə zidd idi. Ərəbistan qanunvericiliyində vətəndaşlığı əldə etməyin yolları anadan olma, evlilik və naturalizasiya olaraq təsbit olunmuşdur və naturalizasiya yolu ilə vətəndaşlıq əldə etmək üçün müəyyən olunmuş şərtlərdən heç birinə əməl olunmamışdır. Bu şərtlərə də qanunla göstərilmiş yaşa çatmaq, ərəb dilində səlis danışmaq, ölkə ərazisində 10 il qalmaq, qanuni qazanc yerinə sahib olmaq, ölkənin qanunlarına əməl etmək,

[14] Green Party pledges to fund AI research, and protect workers from jobs lost due to automation (2019), <https://www.greenparty.ca/en/media-release/2019-09-29/green-party-pledges-fund-ai-research-and-protect-workers-jobs-lost-due> (son baxış 15 may 2023-cü il).

[15] Elvia Arcelia Quintana Adriano, The Natural Person, Legal Entity or Juridical Person and Juridical Personality, 4 Penn State Journal of Law & International Affairs 365, səh. 366 (2015).

[16] Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 24 (1999).

[17] Ətraflı məlumat üçün: <https://amp.theguardian.com/technology/2014/jun/09/what-is-the-alan-turing-test> (son baxış 16 may 2023-cü il).

[18] Zara Stone, Everything You Need To Know About Sophia, The World's First Robot Citizen (2017), <https://www.forbes.com/sites/zarastone/2017/11/07/everything-you-need-to-know-about-sophia-the-worlds-first-robot-citizen/> (son baxış 16 may 2023-cü il).

şəxsin həyatı boyu cinayət törətməməsi daxildir.[19] Belə qanuni şərtlərə uyğun olmayan robotu dövlətin vətəndaşı elan etmək hüquqi dövlətin prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Buna görə də onlara hüquqi şəxs statusu verməyin ağlabatan olduğunu deyənlər də var. Bu fikri təhlil etmək üçün ilk öncə hüquqi şəxsin anlayışına nəzər salmaq. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində bu cür qeyd olunur: 'Hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir'. [20] Bu müddədə göstərilmiş xüsusiyyətlərin süni intellekt üçün də aid edilməsi üçün korporativ hüquqa bənzər yeni hüquq sahəsinin yaradılması zəruridir ki, yaranacaq münasibətləri nizama salsın. Həmçinin müqavilə hüququna da dəyişiklik edilməlidir ki, süni intellekt tərəfindən bağlanmış müqavilələr tənzimlənsin. Mövcud hüquq sistemində bu qədər dəyişiklik etmək heç də əlverişli olmaz.[21]

3. Beynəlxalq təcrübə

Süni intellekt və robototexnika üzərinə vergi qoyulması təkcə hipotetik məsələ deyildir, eyni zamanda bu günün reallığıdır. Ötən illərdə bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq, regional və yerli səviyyədə müxtəlif təkliflər verilmişdir. Xüsusilə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bu sahədə işləri diqqətəlayiqdir.

Belə ki, İƏİT 2020-ci il yanvar ayında təqdim etdiyi rəqəmsal iqtisadiyyatın vergiyə cəlb olunması haqqında hesabatında robotların vergiyə cəlb edilməsi təklifini vermiş və bu sahədə vahid yanaşmanın tətbiqinin zəruriliyini vurğulamışdır.[22]Habelə bu cəhəti də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, böyük güclərin bu məsələyə yanaşmasında müəyyən fərqliliklər özünü göstərir və bu da ortaq məxrəcə gələrək vahid siyasət tətbiq edilməsini yubadır. Avı-Yonah tərəfindən qeyd edildiyi kimi 'ABŞ nəhəng rəqəmsal kampaniyaların vergiyə cəlb olunması cəhdlərinə qəti şəkildə qarşıdır və İƏİT-də bu sahədə irəliləyişə maneçilik törədir, oxşar şəkildə Çin də BMT səviyyəsində hər hansı bir addımın atılmasına qarşı çıxır. Digər tərəfdən isə Avropa İttifaqı və Hindistan vahid vergi siyasətinin tətbiq olunmasına çalışır'.[23] Maraqlı məqam isə odur ki, 2030-cu ilə kimi süni intellekt və robototexnikadan gözlənilən gəlirə görə Çin 26%-lə, Şimali Amerika isə 14%-lə uyğun olaraq birinci və ikinci yerləri bölüşür.[24] Bu isə onların iştirakı olmadan atılan hər hansı bir addımın effektivliyini sual altında qoyur.

3.1. Avropa İttifaqı

21-ci əsrin ikinci onilliyində robototexnika və süni intellektin sənaye və xidmət sahəsində istifadəsində kəskin artım müşahidə edilmişdir. 2014-cü ildə robot satışında rekord artım (29 %) qeydə alınmışdır. Avropada ortalama robot sıxlığı 10000 işçiyə nisbətdə 85 olmuşdur ki, bu da həmin il dünya üzrə ən yüksək göstəricidir[25]. Robototexnika və süni intellektdən istifadədə sıçrayışı nəzərə alaraq, Avropa İttifaqının Hüquqi məsələlər üzrə komitəsi bu sahəni hüquqi və etik cəhətdən tənzimləmək üçün hərəkətə keçmişdir.

[19]A. Atabekov, Oleg A. Yastrebov, Legal Status of Artificial Intelligence across Countries: Legislation on the Move, 21 European Research Studies Journal 773, səh. 776-777 (2018).

[20]Yuxarıda istinad 16, maddə 43.

[21]Chand, Kostićand, Reis, yuxarıda istinad 11, səh. 736.

[22]Taxation of robots (the Governance Brief No.44) (2014), <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/785276/governance-brief-044-taxation-robots.pdf> (son baxış 18 may 2023-cü il).

[23]Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 64.

[24]PwC's Global Artificial Intelligence Study: Exploiting the AI Revolution (2016), <https://www.pwc.com/gx/en/issues/data-and-analytics/publications/artificial-intelligence-study.html> (son baxış 18 may 2023-cü il).

[25]World robotics report 2015 by International Federation of Robotics (2015), ətraflı məlumat üçün:https://www.diag.uniroma1.it/~deluca/rob1_en/2015_WorldRobotics_ExecSummary.pdf (son baxış 18 may 2023-cü il).

Digər tərəfdən isə müəssisələrdə hansı səviyyədə avtomatlaşma getdiyini və bu səbəblə ixtisarlara sayının müəyyən olunub ona uyğun verginin hesablanması vergi orqanları üçün inzibati xərclərin olduqca artmasına səbəb olmaqla hökumətlər üçün səmərəsiz olacaq.

Qeyd olunan təkliflərə oxşar baxışlar artıq müxtəlif siyasi agendalara salınmışdır. Belə ki, Kanadada “Green Party” lideri ixtisar olunan işçilərin ödədiyi gəlir vergisinə bərabər məbləğin müəssisələrdən tutulmasının vacib olduğunu bildirmişdir. [14]

2.2. Süni intellektin hüququn müstəqil subyekti sayılaraq vergiyə cəlb olunması

Süni intellekt artıq hüquqla nizamlanmalı olan bir çox münasibətin tərəfi kimi çıxış edir və şübhəsiz, bu münasibətlərin dairəsi zaman keçdikcə daha da genişlənəcək. Buna görə də bir qrup araşdırmaçılar, həmçinin təşkilatlar onun müstəqil subyekt olaraq qəbul edilməsinin və onların özündən vergi alınmasının hüquqi cəhətdən münasib olacağını iddia edirlər.

Robotlara müstəqil hüquqi status vermək üçün əsas arqumentlərdən biri onların getdikcə artan müstəqil fəaliyyətidir. Robotlar proqramlaşdırıldıqda insan müdaxiləsi olmadan verilənlər əsasında ətraf mühiti qavramağa, müəyyən qərarlar qəbul etməyə, təcrübə əsasında öyrənməyə və təkmilləşməyə qadirdirlər. Buna görə də süni intellektin də fiziki şəxsə mənsub hüquq və vəzifələrin verilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı fikirlər var. Elmi ədəbiyyatda fiziki şəxs dedikdə hüquq və vəzifələr daşıyan insan nəzərdə tutulur. [15] Dövlətlərin qanunvericiliyində də yalnız insanlar fiziki şəxs kateqoriyasına aid edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə

Bu məqsədlə işçi qrup yaradılmış və əsas vəzifəsi də Avropa mülki hüquq normalarının (lege ferenda) sözügedən sahədə tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü araşdırmaq olmuşdur. Bu işçi qrup 2016-cı ildə robototexnika sahəsində mülki hüquq qaydalarına dair bir sıra tövsiyələri əks etdirən hesabat layihəsi təqdim etmişdir. [26] Bu hesabat layihəsi robototexnika və süni intellektdən istifadə zəminində yaranan etik, məsuliyyət və vergi kimi məsələləri əhatə edirdi. Nəhayət, 2017-ci ildə Avropa Parlamenti bu sahəni nizamlamaq üçün qanun qəbul etmişdir. Lakin qanun qəbul edilən zaman orjinal mətnə səs çoxluğu ilə dəyişiklik edilmiş və vergi ilə bağlı olan hissə çıxarılmışdır. İlk variantda yeni məşğulluq modelinin işlənilib hazırlanması, hazırkı vergi və sosial sistemin davamlılığının müzakirə edilməsi və qeyri-şərtsiz əsas gəlirin tətbiq edilməsi kimi təşəbbüslər irəli sürülsə də, sonradan bu təşəbbüslər robotlaşma nəticəsində öz işlərini itirən işçilərin öz bacarıqlarını başqa sahələrdə təkmilləşdirmək üçün davamlı təlimlərə cəlb olunması və onlara yeni iş yeri tapmağa köməklik edilməsi kimi təkliflərlə əvəz olunmuşdur. [27] Ümumi olaraq isə robototexnika və süni intellektə iqtisadi artım və məşğulluq üçün potensial təhlükə kimi deyil, işçi qüvvəsini əl əməyi tələb edən peşələrdən yaradıcılıq tələb edən sənətlərə yönləndirən bir fenomen kimi baxılmışdır [28]. Belə bir yanaşmaya üstünlük verildiyinə görə isə avtomatlaşdırma nəticəsində öz işini itirən şəxslərin süni intellekt və robotlar üzərinə qoyulan vergi yolu ilə kompensasiya edilməsi təklifi qəbul edilməmişdir.

3.2. İsveçrə

2017-ci ildə Cenevrə Böyük Şurasında mağazalarda istifadə edilən avtomatlaşdırılmış kassalar üzərinə vergi qoyulmasını təklif edən qanun layihəsi müzakirəyə çıxarılmışdır.

[26]Nathalie Nevejans. “European Civil Law Rules on Robotics”, səh. 5 (2016).

[27]Amendment 7 in EU: Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2017), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005-AM-004-008_EN.pdf (son baxış 19 may 2023-cü il).

[28]EU: Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html (son baxış 19 may 2023-cü il).

19 maddədən ibarət olan bu layihənin məqsədi sahibkarların avtomatlaşdırılmış kassalardan istifadə etməyinin qarşısını almaq və bununla da pərakəndə satış sektorunda məşğulluğu qorumaq idi. Lakin qanun layihəsi qəbul edilməmişdir. Qanun layihəsi avtomatlaşdırılmış kassanı müştərilərin mağaza işçilərinin müdaxiləsi olmadan aldıkları malın və ya göstərilən xidmətin dəyərinin ödənilməsi üçün istifadə edə biləcəyi istənilən cihaz kimi təsvir edirdi. [29]Göründüyü kimi, bu nümunədə avtomatlaşdırılmış kassalardan istifadə açıq surətdə insan əməyinin süni intellekt/robotla əvəz edilməsidir. Qanun layihəsinin çatışmayan cəhəti o idi ki, oxşar texnologiyadan (bilet maşınları (TMV), bankomatlar, elektron bank sistemi və s.) müxtəlif sahələrdə istifadə olunmasına baxmayaraq, verginin tətbiqi yalnız pərakəndə satış sektoru ilə məhdudlaşdırdı.[30] Bu da qanunun birtərəfli olduğunu göstərirdi, belə ki, əgər avtomatlaşdırılmış kassalara vergi tətbiq olunacaqs da, bu, süni intellektdən və robototexnikadan istifadə edilən bütün sahələri əhatə edən hərtərəfli bir siyasətin tərkib hissəsi olmalıdır. Məhz elə bu cəhət də qanunun opponentlərinin əsas arqumentlərindən biri idi. Qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı irəli sürülən digər bir fikir isə tətbiq ediləcək verginin dolayı yolla istehlakçının büdcəsinə təsir edəcəyi idi, belə ki, kassalara tətbiq ediləcək vergi sahibkar tərəfindən müxtəlif istehlak məhsullarının satış qiymətinə ötürüləcək və tətbiq ediləcək verginin yükünü əslində istehlakçı çəkəcək.[31] Bu isə pərakəndə satış sektorunu daha böyük təzyiç altına qoyaraq onlayn alış-verişin geniş yayılması ilə nəticələnəcək. Belə olan halda, heç bir işçi qüvvəsinin də qorunmasından söz gedə bilməz. Professor Xavier Oberson da qanun layihəsinin effektivliyinə öz

inamsızlığını bildirmiş və hər hansı yerli səviyyədə addımdan əvvəl bu sahədə qlobal konsensusa gəlməyin daha vacib olduğunu qeyd etmişdir.[32]

3.3. ABŞ

İnsan əməyinin süni intellekt ilə get-gedə əvəz edildiyi bir digər sahə sürücülükdür. Son illərdə Watmo və Uber kimi tanınmış kompaniyalar özüyəriyən avtomobilləri (self-driving car, autonomous car) ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Baxmayaraq ki, bu avtomobillər tam olaraq təkmilləşməmişdir və geniş istifadə edilmir, 2018-ci ildə San-Fransiskoda hər bir özüyəriyən avtomobil üçün vergi tətbiq edilməsini nəzərdə tutan qanunvericilik aktı (AB 1184) qəbul edilmişdir. Qanunvericilik aktının mətninə görə, San-Fransisko əyalətində istər nəqliyyat şəbəkəsi şirkəti, istərsə də hər hansı digər şəxs təşkil edilmiş özüyəriyən avtomobil səfəri üzərinə gediş haqqının 3.5%-i qədər vergi qoyulur.[33] Burada da yenə əsas məqsəd bu sahədəki işçi qüvvəsinin maraqlarını qorumaq və avtomatlaşdırma nəticəsində itirilmiş büdcə gəlirlərini kompensasiyaya etmək olmuşdur.

4. Mənfəətçilər və çatışmazlıqlar

4.1. Təriflə bağlı çətinliklər

Süni intellekt və robototexnika üzərinə vergi qoyulduğu təqdirdə qarşımıza çıxan problemlərdən ən birincisi verginin hansı növ texnologiyalara tətbiq ediləcəyi, başqa sözlə desək, süni intellekt və robot adı altında nəyi nəzərdə tutduğumuzdur. Hərçənd ki, Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı, Avropa Parlamenti Hüquq işlər komissiyası, Abbott və Bogenschneider kimi tanınmış alimlər öz təkliflərini irəli sürmüşdür, bu sahədə yekdilliklə qəbul edilmiş bir tərif yoxdur.[34] Ümumi olaraq isə bu anlayışlara iki tərəfdən yanaşılı, həm dar, həm də geniş mənada bir tərif verilə bilər.

[29]CH: Projet de loi 12064-A, Art. 7 (2017), ətraflı məlumat üçün:<https://ge.ch/grandconseil/data/texte/PL12064A.pdf>. (son baxış 19 may 2023-cü il).

[30]Yenə orada.

[31]Yenə orada.

[32]Yenə orada.

[33]Ətraflı məlumat üçün:<https://openstates.org/ca/bills/20172018/AB1184/>(son baxış 20 may 2023-cü il).

[34]Yiğit Yıldız, Robot Vergisi: Yeni Nesil Bir Maliye Politikası Aracı, 177 Maliye Dergisi 299, səh. 314 (2019).

Dar mənada yalnız fiziki cəhətdən mövcud olan bir mexanizm nəzərdə tutulur, geniş mənada isə buraya toxunula bilən obyektlərlə yanaşı botlar, müxtəlif proqram təminatları və alqoritmlər də daxildir.[35]

4.2. Qeyri-müəyyənlik

Dördüncü sənaye inqilabı hələ tam başa çatmayıb, indidən tam olaraq hansı dəyişikliklərə yol açacağını təxmin etmək isə çox çətindir. Belə ki, ötən əsrlərə nəzər salsaq görürük ki, hər bir sənaye inqilabı cəmiyyəti köklü şəkildə dəyişən yeni texnologiyalar təqdim edib. Eyni zamanda görə bilirik ki, bu inqilablar iqtisadi inkişaf üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olub, insanlar isə belə yeniliklərdən faydalanmaqla yanaşı, baş verən dəyişikliklərə hər dəfə uyğunlaşa biliblər.[36] Beləliklə, süni intellekt və robototexnikanın kütləvi işsizliyə, büdcə gəlirlərinin kəskin azalmasına, yoxsa əmək bazarını yenidən formalaşdıraraq yeni iş yerlərinin açılmasına yol açacağını əvvəlcədən müəyyən edə bilmərik. Başqa bir məsələ isə robotların Dördüncü sənaye inqilabının mümkün neqativ nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədi ilə tətbiq ediləcək vergilər üçün heç də düzgün hədəf kimi seçilməməsi ehtimalıdır. Yəni avtomatlaşdırılmaya insan əməyinin robotlarla əvəzlənməsi kimi deyil, kapitalla əvəzlənməsi kimi baxa bilirik.[37] Nəticədə robotlar binalar, qurğular, maşınlar kimi istehsal təyinatlı əsas kapital hesab edilir. Bu halda isə bütünlüklə vergi sistemini yenidən konseptual şəkildə gözdən keçirmək və ağırlığı mənfəət vergisinə vermək daha məqsədəuyğun olar.[38] Təbii, bu fikirlərlə razı olmayan, robotların digər istehsal təyinatlı əsas kapitaldan fərqləndiyini düşünən müəlliflər də var. [39] Belə fikir ayrılıqlarının əsas səbəbi isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi Dördüncü sənaye inqilabının

mümkün nəticələrinin çoxluğu və qeyri-müəyyənliyidir.

4.3. Süni intellektin vergiyə cəlb olunması və texnoloji inkişaf

Bu gün ictimaiyyətdə belə bir fikir dominantlıq edir ki, süni intellekt və robotlardan istifadəyə görə tətbiq ediləcək vergi texnoloji inkişafın yubadılmasına səbəb olacaq. Bu fikrin dayaq nöqtəsi isə odur ki, vergi tətbiqindən sonra robotlardan və ya digər növ texnologiyalardan istifadə nəticəsində əldə edilən mənfəət əvvəlki dövrə nisbətə kəskin şəkildə azalacaq. Beləliklə də, süni intellekt və ya robot istifadə edərək əldə edilən gəlirlə insan əməyi nəticəsində əldə edilən gəlir arasında vergi tətbiq edilməsindən sonra fərq az olacaq, bura robotların satın alınması üçün də çəkilən xərcləri əlavə etsək, sahibkarların insan əməyinin robotlarla əvəz edilməsində daha az istəklilə olacağını düşünə bilirik. Bu texnologiyalara tələbatın azalması isə paralel olaraq investisiyaların azalması deməkdir.[40] Belə bir mühtdə isə davamlı texnoloji yeniliklər gözləməyin heç də real olmadığı düşünülür. Ancaq bu faktı da gözdən keçirə bilmərik ki, əqli mülkiyyətdən əldə edilən gəlir də vergiyə cəlb olunur. Yəni bu o demək deyil ki, verginin tətbiqi yaradıcılıq fəaliyyətinə, yeni ixtiraların edilməsinə, tədqiqatların aparılmasına maneçilik törədir. Vergi sistemi müəyyən növ fəaliyyətləri, məsələn tədqiqat və inkişafı təşviq etmək üçün formalaşdırılmış ola bilər, ancaq bu özündə o mənəni ehtiva etmir ki, bəzi fəaliyyətlər sırf innovativ olduğuna görə vergiyə cəlb edilə bilməzlər.[41]

[35]Orly Mazur, Taxing the Robots, 46 Pepperdine Law Review 1, səh. 20-21 (2018).

[36]Chand, Kosticand, Reis, yuxarıda istinad 11, səh. 715-717.

[37]Why taxing robots is not a good idea (2017), <https://www.economist.com/finance-and-economics/2017/02/25/why-taxing-robots-is-not-a-good-idea>(son baxış 20 may 2023-cü il).

[38]Mazur, yuxarıda istinad 35, səh. 21.

[39]Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 27.

[40]Ahmed Sami, Cryptocurrency&Robots: How to Tax and Pay Tax on Them, 69 South Carolina Law Review 697, səh. 731 (2017).

[41]Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 29.

Nəticə.

Bu məqalədə vergi tətbiqi ilə bağlı irəli sürülən əsas təklifləri və bu prosesdə təsadüf edilə biləcək çətinlikləri mümkün olduqca əhatə etməyə çalışdıq. Göründüyü kimi, süni intellekt və robototexnika üzərinə vergi tətbiqi çox mürəkkəb və mübahisəli bir məsələdir. Ümumi olaraq isə bizim mövqeyimiz odur ki, bu sahədə yekun qərar vermək çox tezdir. Yəni bütünlüklə vergi və hüquq sisteminə köklü dəyişikliklər etmək üçün kifayət qədər əsas yoxdur. Eyni zamanda qanunverici nəzərə almalıdır ki, hüquqyararmanın əsas məqsədi hüququn sosial dəyərliliyini təmin edilməsi, zaman etibarilə uzun müddət fəaliyyət göstərə bilən, effektiv və stabil normanın yaradılmasıdır. Diqqət edilməli olan digər bir məqam isə tətbiq edəcəyimiz hüquq normasının səmərəliliyidir. Hüquq nəzəriyyəsiindən də bildiyimiz kimi, hüquq normasının səmərəliliyi ‘...obyektiv ictimai tələbatı düzgün əks etdirməsindən, sosial tərəqqiyə kömək etməsindən, ictimai münasibətlərə təsir göstərməsi dərəcəsiindən asılıdır’.

[42] Yəni tətbiq ediləcək normanın səmərəliliyi üçün obyektiv ictimai tələbatı müəyyən etmək də Dördüncü sənaye inqilabını əhatə edən qeyri-müəyyənliklər fonunda olduqca çətindir. Ancaq təbii ki, bu fikir özündə sözügedən sahəni istənilən qanuni müdaxilədən kənar saxlamaq mənasını ehtiva etmir. Məhz buna görə ən məqsədəuyğun addım ilk mərhələdə müvəqqəti tənzimləmə vasitələrindən istifadə etməkdir və bu halda da tətbiq ediləcək vergi və güzəştlər minimum olmalıdır. Beləliklə də, bu sahədə olan qeyri-müəyyənliklər aradan qalxana və ümumi bir konsensus əldə edilənə qədər müvəqqəti vergi rejiminin tətbiqi daha səmərəli olardı.

[42] M.F.Məlikova. “Hüquq Nəzəriyyəsi”, Bakı, “Elm və təhsil nəşriyyatı”, 448 s. Səh.66 (2019).

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Monica Bhandari. «Philosophical Foundations of Tax Law», Oxford, «Oxford University Press», 310 s. Səh. 9 (2017).
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2000).
3. Pasquale Pistone, Jennifer Roeleveld, Johann Hattingh, João F. P. Nogueira, Craig West. «Fundamentals of Taxation: An Introduction to Tax Policy, Tax Law and Tax Administration», Amsterdam, «IBFD», 176 s. Səh. 4 (2019).
4. Xavier Oberson. «Taxing Robots: Helping the Economy to Adapt to the Use of Artificial Intelligence», Cheltenham, «Edward Elgar Publishing Limited», 187 s. Səh 27-129 (2019).
5. Fərhad Mehdiyev və Emin Quliyev. «Hüquq Nəzəriyyəsi», Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 432 s. Səh. 205-207 (2017).
6. Filipe M. Alexandre, The Legal Status of Artificially Intelligent Robots, səh. 16-18 (2017).
7. Vikram Chand, Svetislav Kostić, Ariene Reis, Taxing Artificial Intelligence and Robots: Critical Assessment of Potential Policy Solutions and Recommendation for Alternative Approaches-Sovereign Measure: Education Taxes/Global Measure: Global Education Tax or Planetary Tax, World Tax Journal, səh. 715-736 (2020).
8. The robot that takes your job should pay taxes, says Bill Gates (2017), <https://qz.com/911968/bill-gates-the-robot-that-takes-your-job-should-pay-taxes>
9. Green Party pledges to fund AI research, and protect workers from jobs lost due to automation (2019), <https://www.greenparty.ca/en/media-release/2019-09-29/green-party-pledges-fund-ai-research-and-protect-workers-jobs-lost-due>

10. Elvia Arcelia Quintana Adriano, *The Natural Person, Legal Entity or Juridical Person and Juridical Personality*, 4 *Penn State Journal of Law & International Affairs* 365, səh. 366 (2015).

11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (1999).

12. <https://amp.theguardian.com/technology/2014/jun/09/what-is-the-alan-turing-test>

13. Zara Stone, *Everything You Need To Know About Sophia, The World's First Robot Citizen* (2017),

<https://www.forbes.com/sites/zarastone/2017/11/07/everything-you-need-to-know-about-sophia-the-worlds-first-robot-citizen/>

14. A. Atabekov, Oleg A. Yastrebov, *Legal Status of Artificial Intelligence across Countries: Legislation on the Move*, 21 *European Research Studies Journal* 773, səh. 776-777 (2018).

15. *Taxation of robots (the Governance Brief No.44)* (2014),

<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/785276/governance-brief-044-taxation-robots.pdf>

16. PwC's *Global Artificial Intelligence Study: Exploiting the AI Revolution* (2016), <https://www.pwc.com/gx/en/issues/data-and-analytics/publications/artificial-intelligence-study.html>

17. *World robotics report 2015* by International Federation of Robotics (2015), https://www.diag.uniroma1.it/~deluca/rob1_en/2015_WorldRobotics_ExecSummary.pdf

18. Nathalie Nevejans. "European Civil Law Rules on Robotics", səh. 5 (2016)

19. Amendment 7 in EU: *Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics* (2017), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005-AM-004-008_EN.pdf

20. EU: *Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics* (2015/2103(INL)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/T-A-8-2017-0051_EN.html

21. CH: *Projet de loi 12064-A* (2017), <https://ge.ch/grandconseil/data/texte/PL12064A.pdf>.

22. <https://openstates.org/ca/bills/20172018/AB1184/>

23. Yiğit Yıldız, *Robot Vergisi: Yeni Nesil Bir Maliye Politikası Aracı*, 177 *Maliye Dergisi* 299, səh. 314 (2019).

24. Orly Mazur, *Taxing the Robots*, 46 *Pepperdine Law Review* 1, səh. 20-21 (2018).

25. *Why taxing robots is not a good idea* (2017), <https://www.economist.com/finance-and-economics/2017/02/25/why-taxing-robots-is-not-a-good-idea>

26. Ahmed Sami, *Cryptocurrency & Robots: How to Tax and Pay Tax on Them*, 69 *South Carolina Law Review* 697, səh. 731 (2017).

27. M.F.Məlikova. "Hüquq Nəzəriyyəsi", Bakı, "Elm və təhsil nəşriyyatı", 448 s. Səh.66, (2019).